

Тема 7. Корупція як системна форма економічної злочинності

1. Поняття корупції та її економічний зміст

Поняття корупції є одним із ключових у сучасних дослідженнях публічного управління, економічної безпеки та інституційного розвитку держави. У загальному розумінні корупція – це зловживання службовим становищем або владними повноваженнями з метою отримання приватної вигоди. Водночас таке визначення є лише базовим, адже корупція має складну багатовимірну природу, що охоплює правові, політичні, соціальні та економічні аспекти.

У міжнародній практиці найбільш поширеним є підхід, відповідно до якого корупція розглядається як «зловживання довіреною владою в приватних інтересах». Такий підхід використовується, зокрема, Transparency International, яка акцентує увагу не лише на державному секторі, але й на приватних структурах. В українському законодавстві корупція визначається як використання особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, своїх повноважень з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди для себе чи інших осіб.

З економічної точки зору корупція є формою неформальних економічних відносин, що виникають паралельно до офіційних інститутів. Вона функціонує як специфічний «тіньовий ринок», де об'єктами обміну виступають владні рішення, адміністративні послуги, доступ до ресурсів або регуляторні преференції. У цьому контексті корупцію можна розглядати як викривлення механізмів розподілу ресурсів, що призводить до неефективного використання економічного потенціалу держави.

Економічний зміст корупції проявляється насамперед у її впливі на функціонування ринків і державних інститутів. По-перше, вона порушує принципи конкуренції, оскільки доступ до ресурсів і можливостей отримують не найбільш ефективні суб'єкти, а ті, хто має кращі неформальні зв'язки або готовий платити хабарі. Це призводить до зниження загальної продуктивності економіки та гальмування інноваційного розвитку.

По-друге, корупція виступає додатковим неформальним податком для бізнесу. Підприємства змушені закладати витрати на хабарі у свою діяльність, що підвищує собівартість продукції та знижує конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. У довгостроковій перспективі це негативно впливає на інвестиційний клімат, оскільки інвестори уникають юрисдикцій із високим рівнем корупційних ризиків.

По-третє, корупція суттєво впливає на державні фінанси. Вона зменшує доходи бюджету через ухилення від сплати податків, незаконні пільги та розкрадання державних коштів. Одночасно збільшуються витрати, пов'язані з

неефективними або завищеними державними закупівлями. У результаті порушується баланс бюджетної системи та знижується якість публічних послуг.

Важливим аспектом економічного змісту корупції є її вплив на інституційну довіру. В умовах поширення корупційних практик знижується довіра громадян до державних органів, що підриває легітимність влади та ускладнює реалізацію економічної політики. Це створює замкнене коло: слабкі інститути сприяють корупції, а корупція, у свою чергу, ще більше послаблює інститути.

Також варто зазначити, що корупція має різні форми прояву: від дрібної побутової корупції до масштабної політичної корупції, що охоплює найвищі рівні влади. З економічної позиції особливо небезпечною є так звана «системна корупція», коли корупційні практики стають невід'ємною частиною функціонування державних інститутів і економічних відносин.

У сучасних умовах глобалізації корупція набуває транснаціонального характеру, що ускладнює боротьбу з нею. Вона пов'язана з міжнародними фінансовими потоками, офшорними юрисдикціями та діяльністю транснаціональних корпорацій. Саме тому протидія корупції вимагає координації зусиль на національному та міжнародному рівнях.

2. Форми та механізми корупційних правопорушень

Форми та механізми корупційних правопорушень становлять складну систему взаємопов'язаних практик, які охоплюють різні рівні публічного управління, економіки та суспільних відносин. Для глибокого розуміння сутності корупції важливо не лише визначити її як явище, але й розкрити конкретні способи її прояву та інструменти реалізації.

Форми корупційних правопорушень можна класифікувати за різними критеріями, проте найбільш поширеним є поділ за характером дій і сферою їх прояву. Однією з базових форм є хабарництво, яке передбачає надання або отримання неправомірної вигоди за прийняття рішення чи вчинення дії в інтересах певної особи. Хабар може мати як грошову форму, так і виражатися у вигляді послуг, подарунків, пільг чи інших нематеріальних вигод. В економічному сенсі хабарництво виступає своєрідним неформальним платежем за доступ до адміністративних ресурсів.

Іншою поширеною формою є зловживання владою або службовим становищем. У цьому випадку посадова особа використовує надані їй повноваження не в інтересах держави чи громади, а для отримання особистої вигоди або вигоди для третіх осіб. Це може проявлятися у прийнятті упереджених рішень, створенні штучних бар'єрів для конкурентів або, навпаки, наданні незаконних преференцій окремим суб'єктам господарювання.

Окреме місце займає конфлікт інтересів, який є передумовою виникнення корупційних правопорушень. Йдеться про ситуацію, коли особисті інтереси посадової особи суперечать її службовим обов'язкам і впливають на об'єктивність прийняття рішень. Хоча сам по собі конфлікт інтересів не завжди є правопорушенням, його неврегулювання створює сприятливий ґрунт для корупційних дій.

Важливою формою є також незаконне збагачення – отримання посадовою особою активів, законність походження яких вона не може обґрунтувати. Ця форма корупції є індикатором системних проблем у сфері контролю за доходами та витратами публічних службовців.

До форм корупції належить і розкрадання державних ресурсів, яке включає привласнення бюджетних коштів, маніпуляції з державними закупівлями, використання державного майна у приватних інтересах. У цьому контексті корупція безпосередньо впливає на ефективність використання публічних фінансів і якість державних послуг.

Сучасні дослідження, зокрема підходи Transparency International, також виділяють політичну корупцію, яка проявляється у фінансуванні політичних партій в обмін на лобіювання інтересів, маніпуляціях виборчим процесом, а також у «захопленні держави» (state capture), коли приватні інтереси системно впливають на формування державної політики.

Механізми корупційних правопорушень відображають способи реалізації цих форм і включають складні схеми взаємодії між суб'єктами. Одним із ключових механізмів є використання дискреційних повноважень. Посадові особи часто мають право приймати рішення на власний розсуд, і саме ця невизначеність створює можливості для зловживань. Чим вищий рівень дискреції та нижчий рівень контролю, тим більший ризик корупції.

Іншим важливим механізмом є інформаційна асиметрія. Посадові особи володіють інформацією, недоступною для громадян або бізнесу, що дозволяє їм маніпулювати процесами, затягувати розгляд справ або створювати штучні перешкоди з метою отримання неправомірної вигоди.

Значну роль відіграють також неформальні мережі та зв'язки. Корупційні правопорушення часто реалізуються через стійкі соціальні зв'язки між представниками влади, бізнесу та посередниками. Такі мережі забезпечують взаємну довіру між учасниками незаконних операцій і знижують ризики викриття.

У сфері публічних закупівель корупційні механізми можуть включати змову між учасниками тендерів, підтасування умов конкурсів під задалегідь визначеного переможця, завищення вартості контрактів або поділ великих

контрактів на дрібні для уникнення контролю. Це призводить до значних втрат бюджету та зниження якості виконаних робіт чи послуг.

Окремо слід виділити механізми відмивання коштів, отриманих корупційним шляхом. Вони передбачають використання складних фінансових схем, офшорних юрисдикцій, фіктивних компаній та підставних осіб для легалізації незаконних доходів. Це ускладнює виявлення корупційних правопорушень і робить їх транснаціональними.

Не менш важливим є механізм «дрібно́ї корупції», яка функціонує на рівні повсякденних взаємодій громадян із державними органами. Вона може проявлятися у вигляді неофіційних платежів за адміністративні послуги, прискорення процедур або уникнення санкцій. Хоча такі практики здаються менш масштабними, їх системність формує толерантність суспільства до корупції загалом.

3. Корупція у публічному та приватному секторах економіки

Корупція у публічному та приватному секторах економіки є складним і багатовимірним явищем, що відображає глибокі дисфункції у взаємодії між державою, бізнесом і суспільством. Вона не обмежується лише сферою державного управління, як це часто сприймається, а охоплює також корпоративні структури, фінансові ринки та господарську діяльність загалом. Для повного розуміння цього феномену важливо розглянути специфіку проявів корупції у кожному з секторів, а також механізми їх взаємодії.

У публічному секторі корупція традиційно пов'язується з діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Вона виникає внаслідок зловживання владними повноваженнями посадовими особами з метою отримання неправомірної вигоди. Особливістю публічної корупції є те, що її суб'єкти наділені владними ресурсами, які дозволяють впливати на розподіл державних фінансів, доступ до адміністративних послуг, регуляторні рішення та управління державною власністю.

Однією з найбільш поширених форм корупції у публічному секторі є хабарництво при наданні адміністративних послуг. Громадяни або підприємства змушені сплачувати неофіційні платежі для отримання дозволів, ліцензій, довідок або прискорення процедур. Це формує так звану «дрібну корупцію», яка, попри відносно невеликі суми, має значний кумулятивний ефект і підриває довіру до держави.

Більш масштабним проявом є корупція у сфері публічних фінансів, зокрема у державних закупівлях. Тут корупційні практики можуть включати маніпуляції тендерними процедурами, змови між учасниками, завищення вартості контрактів, постачання неякісних товарів чи послуг. У результаті держава несе

значні фінансові втрати, а суспільство отримує неефективні або низькоякісні публічні блага.

Особливо небезпечною є політична корупція, яка проявляється у впливі приватних інтересів на процес прийняття державних рішень. Це може включати незаконне фінансування політичних партій, лобіювання вузькогрупових інтересів, використання державних ресурсів у виборчих кампаніях. У крайніх формах це призводить до явища «захоплення держави», коли ключові інститути працюють в інтересах обмеженого кола осіб.

У приватному секторі корупція має іншу, але не менш небезпечну природу. Вона проявляється у внутрішньокорпоративних зловживаннях, недобросовісній конкуренції та взаємодії бізнесу з державою. Однією з поширених форм є комерційний підкуп, коли працівники компаній отримують винагороду за прийняття рішень, що суперечать інтересам їх роботодавця. Це може стосуватися укладення контрактів, вибору постачальників або доступу до конфіденційної інформації.

Також у приватному секторі широко поширені такі явища, як картельні змови, маніпуляції фінансовою звітністю, ухилення від сплати податків через неформальні домовленості з контролюючими органами. У цьому контексті корупція виступає інструментом отримання конкурентних переваг не через ефективність чи інновації, а через порушення правил гри.

Важливо підкреслити, що корупція у приватному секторі часто тісно пов'язана з публічним сектором. Взаємодія між бізнесом і державою створює так звану «зону ризику», де виникають корупційні практики. Бізнес може ініціювати корупційні дії, пропонуючи хабарі для отримання вигідних умов, уникнення регуляторних обмежень або доступу до державних ресурсів. З іншого боку, посадові особи можуть вимагати неправомірну вигоду, використовуючи своє службове становище.

Міжнародні організації, зокрема Transparency International, наголошують на тому, що ефективна боротьба з корупцією неможлива без одночасного охоплення обох секторів. Зосередження лише на державних інститутах без реформування корпоративного середовища не дає стійких результатів.

З економічної точки зору, корупція в обох секторах призводить до серйозних викривлень. Вона знижує ефективність розподілу ресурсів, обмежує конкуренцію, стримує інвестиції та інновації. У публічному секторі це проявляється у неефективному використанні бюджетних коштів, у приватному – у зниженні продуктивності та якості управління.

Крім того, корупція має суттєвий соціальний вимір. Вона посилює нерівність, оскільки доступ до ресурсів і можливостей отримують ті, хто має

фінансові або політичні переваги. Це підриває принципи соціальної справедливості та формує недовіру до інституцій як держави, так і бізнесу.

У сучасних умовах глобалізації корупція у публічному та приватному секторах набуває транснаціонального характеру. Великі корпорації можуть використовувати складні фінансові схеми для приховування корупційних платежів, а державні посадовці – виводити кошти за кордон через офшорні юрисдикції. Це вимагає міжнародної координації зусиль у сфері антикорупційної політики.

Отже, корупція у публічному та приватному секторах є взаємопов'язаними явищами, які формують єдину систему неформальних відносин, що підриває економічну ефективність, інституційну довіру та сталий розвиток. Її подолання потребує комплексного підходу, який включає реформування державного управління, підвищення прозорості бізнесу, зміцнення правових інститутів та формування антикорупційної культури в суспільстві.

4. Вплив корупції на конкурентне середовище та інвестиційний клімат

Вплив корупції на конкурентне середовище та інвестиційний клімат є одним із найбільш відчутних і системних проявів її деструктивної ролі в економіці. Корупція не лише спотворює окремі економічні процеси, а й змінює саму логіку функціонування ринку, підміняючи принципи чесної конкуренції неформальними домовленостями та привілейованим доступом до ресурсів.

Передусім варто зазначити, що конкурентне середовище ґрунтується на рівності умов для всіх учасників ринку, прозорості правил гри та можливості вільного доступу до ресурсів і ринків. Корупція руйнує ці основи, оскільки створює нерівні умови, за яких перевагу отримують не ті суб'єкти господарювання, що є більш ефективними чи інноваційними, а ті, хто має доступ до владних ресурсів або здатний впливати на прийняття рішень через неформальні механізми.

Одним із ключових каналів впливу корупції на конкуренцію є викривлення регуляторного середовища. Підприємства можуть отримувати спеціальні дозволи, ліцензії або пільги в обхід загальних процедур, що дозволяє їм уникати витрат, які несуть їхні конкуренти. У результаті формується ситуація, коли ринок функціонує не за принципом ефективності, а за принципом наближеності до центрів прийняття рішень.

Особливо негативно корупція впливає на доступ до ринків для нових учасників. Високий рівень корупційних бар'єрів створює додаткові витрати входу, що стримує розвиток малого та середнього бізнесу. Підприємці, які не готові або не мають можливості брати участь у корупційних практиках, опиняються у менш вигідному становищі або взагалі витісняються з ринку.

У сфері публічних закупівель корупція призводить до системного викривлення конкуренції. Тендери можуть проводитися формально, а переможці визначатися заздалегідь. Це не лише знижує ефективність використання бюджетних коштів, а й демотивує добросовісні компанії брати участь у таких процедурах, що ще більше звужує конкурентне поле.

З економічної точки зору, корупція знижує загальну продуктивність економіки. Ресурси спрямовуються не до найбільш ефективних виробників, а до тих, хто має корупційні зв'язки. Це призводить до уповільнення технологічного розвитку, зниження якості продукції та послуг, а також до загального зниження конкурентоспроможності національної економіки.

Не менш важливим є вплив корупції на інвестиційний клімат. Інвестиційне середовище формується під впливом таких факторів, як стабільність правової системи, передбачуваність державної політики, рівень захисту прав власності та прозорість регуляторних процедур. Корупція підриває кожен із цих елементів.

Іноземні та внутрішні інвестори розглядають корупцію як один із ключових ризиків. Вона створює невизначеність, оскільки правила гри можуть змінюватися залежно від неформальних домовленостей. Інвестор не може бути впевненим у тому, що його права будуть захищені, а укладені угоди – виконані без додаткових «неофіційних витрат».

Крім того, корупція підвищує вартість ведення бізнесу. Неофіційні платежі, витрати на «вирішення питань», затягування адміністративних процедур – усе це збільшує операційні витрати підприємств. У результаті інвестиційні проекти стають менш привабливими або взагалі нерентабельними.

Суттєвим наслідком є також зниження довіри до державних інститутів. Інвестори орієнтуються не лише на економічні показники, а й на інституційну якість держави. Високий рівень корупції сигналізує про слабкість правової системи, низьку ефективність судів та ризики політичного втручання у бізнес. Це призводить до відтоку капіталу або переорієнтації інвестицій у більш стабільні юрисдикції.

Міжнародні організації, зокрема Transparency International, системно підкреслюють, що існує пряма залежність між рівнем корупції та інвестиційною привабливістю країни. Країни з нижчим рівнем корупції, як правило, мають вищі темпи економічного зростання, більший приплив прямих іноземних інвестицій і більш розвинене конкурентне середовище.

В умовах глобалізації корупція також впливає на міжнародну конкурентоспроможність держави. Компанії з корумпованих юрисдикцій можуть стикатися з обмеженнями на міжнародних ринках, включаючи підвищену увагу з боку регуляторів, санкції або репутаційні ризики. Це додатково ускладнює інтеграцію у світову економіку.